

Автопобажальні конструкції структурної схеми $N_1Vf_{des1sg/pl(cop)}Part_{1/5}$ виражають бажану якісну характеристику семантичного суб'єкта – суб'єкта мовлення: **Нехай я буду з Тобою розп'ятий**, а не спасаю своє життя для себе самого (М. Ярема).

Автопобажальні конструкції структурної схеми $N_1Vf_{des1sg(cop)}N_{2,3...}$ виражають бажану непостійну ознаку (рід діяльності, стан, локалізацію тощо) семантичного суб'єкта – суб'єкта мовлення: *Не держить мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну*. (Г. Квітка-Основ'яненко).

Література:

1. Городенська К. Г. Семантична структура імператива. *Актуальні проблеми граматики* : зб. наук. пр. Кіровоград: Кіровоградський педагогічний інститут ім. В. К. Винниченка, 1996. Вип. 1. С. 63–68.
2. Граматика сучасної української мови. Морфологія / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова О. С. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-110-7-9>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АНТРОПОНІМІВ У ПАМ'ЯТКАХ ДАВНЬОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Чорноус О. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної підготовки та соціальної роботи
Кропивницький інститут державного та муніципального управління
м. Кропивницький, Україна*

На сьогодні питання про те, коли саме з'явилися перші праці, об'єктом студіювання яких були антропоніми, не отримало однозначної відповіді. Утім відомо, що вже в античності філософи сперечалися щодо походження пропріативів загалом та власних назв людей зокрема. Деякі їхні висновки були підтверджені кількома століттями пізніше в результаті вже наукового вивчення онімів: наприклад, Аристотелем було спостережено здатність власних назв позначати одиничні, унікальні об'єкти, яке він проілюстрував твердженням «Сонце – дещо одиничне, подібно до Клеона чи Сократа» [2, с. 219].

В. Лучик, характеризуючи стан та перспективи розвитку слов'янської ономастики, підкреслював її давність у розмовному мовленні, фольклорі, писемних джерелах, одночасно вказуючи на те, що спроби пояснити окремі власні назви, зокрема антропоніми, здійснювалися задовго до того, коли постала ономастична наука [7, с. 210]. Переконливим прикладом можуть послугувати тлумачні словники XIII ст., у яких пояснювалося значення іншомовних слів, зокрема єврейських, грецьких, сербських, болгарських, що траплялися в церковних книгах [3, с. 181]. До реєстру укладачами часто добиралися як апелјативи, так і пропріативи, що потребували відповідних коментарів.

Однією з таких східнослов'янських праць XIII ст. є рукописний тлумачний словничок «Рѣчь Жидовскаго языка, преложена на рускоюу, нерозумно на розоумъ, и в Єванглихъ, и въ Ап(с)лхъ, и въ Псалтыри, и в Пармиѣ и въ прочихъ книгахъ», уміщений у кормчій книзі 1282 р., написаній для новгородського єпископа Климента [1, с. 209]. Об'єктом для тлумачень послугували уживані в біблійних текстах та потрактовані автором як неперекладені й незрозумілі 174 лексеми, з-поміж яких чільне місце посіли чоловічі й жіночі наймення: *Петръ, Павелъ, Матфѣй, Марко, Лоука, Іоѡ, Андрей, Филипъ, Варфоломѣй, Фома, Дѣвора, Сара, Ревека* тощо [11, с. 195–196]. До кожного з особових імен у словничку був запропонований відповідник давньоруською мовою з церковнослов'янськими лексичними рисами: *Андрей* – «сила», *Фома* – «бездѣна», *Симонъ* – «ловець», *Ревека* – «радность», *Дѣвора* – «пчела» тощо. Виявлений список є значущим для вітчизняної ономастики, адже на думку Я. Щапова, саме ним послуговувалися на територіях теперішньої України [12, с. 14–17].

Інший рукопис «О именѣхъ и глѣмыхъ жидовскимъ языкомъ» вважається перекладом збірника грецьких словників. Його найдавніший список – коротка редакція в Ізборнику XIII ст. – розтлумачує значення багатьох давньоєврейських за походженням імен: *авраѣмъ* – «оцѣ вышнаго или оцѣ странамъ»; *исакъ* – «смѣхъ или радость»; *соумеонъ* – «послоушай»; *иѡда* – «исповѣданіє», *девора* – «бчела» тощо [10]. Повна редакція цього словника міститься в списку XIV ст. та репрезентує дещо ширший іменник, який зокрема поповнили наймення *ювага* («жизнь. пара или сѣтва»), *самоиль*. («слуга бияѣ»), *самуиль* («просвѣщеніє ѿ ба»), *иѡакимъ*. («лежай.») та інші антропоніми [9].

У наступні століття лексикографічне опрацювання антропонічного матеріалу пов'язують з іменем Максима Грека. Три списки другої редакції його праці «Толкованія ймень по алфавиту» уналежнюють до південно-західних, що фактично означає їхнє українське або білоруське

походження [4, с. 118; 8, с. 352–353]. Український список кінця XVI – початку XVII ст. зі збірника ДА/П. 521 ЦНБ АН України, що зберігає найбільше риси звукової системи української мови (передусім її північних говорів), пропонує інтерпретацію багатьох уживаних донині канонічних особових імен: *алексе(й)* – «пособителень», *андре(й)* – «мужестве(нь)», *артеме(й)* – «сове(р)шень», *Дмитре(й)* – «зе(м)ле(нь)», *евгени(й)* – «блгородень», *н[и]кита* – «победите(л)», *векла* – «бого(м) звана», *марія* – «т(с)жа» тощо [8, с. 11–19]. Доречно зауважити, що на відміну від попереднього словника він охоплює не лише традиційні єврейські оніми, а й латинські та грецькі запозичення.

Наприкінці XVI ст. антропоніми вперше постають матеріалом не тлумачного, а перекладного двомовного словника «Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто», доданого до Острозької біблії (1581 р.). До особових імен церковнослов'янською мовою укладач дібрав відповідники українською або, кажучи мовою оригіналу, «просто», зрозумілою для нижчих верств населення: *анна* – «благодатель», *алексе(й)* – «пособитель», *архитъ* – «началникъ конемъ, конюшія» та інші [6]. Цікавим видається обмежене коло чоловічих та жіночих наймень порівняно з попередніми лексикографічними працями.

Традиції укладання реєстрів та інтерпретації антропонімів продовжив видатний діяч української культури Памво Беринда у своїй роботі «Лексіконъ славеноросскій и именъ Тлъкованіе», що за твердженням В. Німчука, є однією з кращих праць східнослов'янської лексикографії XVII ст. [5, с. V]. Її друга частина «ω(т) Єврейскаго, Греческаго же и Латінскаго, и ω(т) иныхъ Языковъ начынающа Аса Имена свойственна А...» являє собою словник іншомовних слів, загальних і власних назв, що траплялися в тогочасній літературі, які Памво Беринда переклав або розтлумачував українською літературною мовою XVII ст. З-поміж них фіксуємо чимало особових імен: *Аверкій, Атаній, Атрініна, Адріанъ, Бонифацій, Василій, Зинаїда, Людмила, Пелагія, Ревекка* тощо. В. Німчук звертає увагу на те, що для коректного тлумачення власних назв автор звертався до ономастикона Максима Грека, Мануїла Ригора, а також окремого тому з тлумаченням власних назв багатомовного видання Біблії, відомої як Антверпенська Поліглата (побачила світ у 1568–1573 рр.): *Ісаакъ* – «радость смѣхъ», *Клавдія* – «хромаа», *Маріна* – «морскаа» тощо [5].

За результатами спостереження можна констатувати, що першопочатково антропоніми постали об'єктом уваги укладачів лексикографічних праць, які здебільшого ставили собі за мету розтлумачити їх значення.

Література:

1. Азбуковник. *Энциклопедический словарь* / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1890. Т. 1. С. 209–211.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах / ред. В. Ф. Асмус. Москва : «Мысль», 1976. Т. 1. 550 с.
3. Иванов А. И. Максим Грек как ученый на фоне современной ему русской образованности. *Богословские труды*. 1976. № 16. С. 142–187.
4. Ковтун Л. С. Лексикография в Московской Руси XVI – начала XVII в. Москва, Ленинград : Наука, 1975. 351 с.
5. Лексикон словеноросский Памви Беринди : пам'ятки української мови XVII ст. / Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; відпов. ред. К. К. Цілуйко, передм. В. В. Німчук. – Киев: друк. видавництва АН РСР, 1961. – 272 с.
6. Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская* / підг. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1964. 259 с.
7. Лучик В. Слов'янська ономастика: стан і перспективи розвитку. *НЗ ТНПУ. Сер: Мовознавство*. 2017. Вип. 1 (27). С. 210–212.
8. Максим Грек. Тлумачення імен за алфавітом. *Українські гуманісти епохи Відродження*: антологія : у 2 ч. Київ : Наукова думка, Основи, 1995. Ч. 2. 429 с.
9. О именех глаголемых жидовским языком. URL: http://oldlexicons.ru/o_imeneh (дата звернення: 01.05.2021).
10. О именьхъ и глѣмыхъ жидовскымъ языкъмъ (РС). URL: http://oldlexicons.ru/o_imeneh_glemyh_zhidovskim_jazykom_rc (дата звернення: 01.05.2021).
11. Рѣчь Жидовскаго языка предложена на Роускоюу, неразумно на разоумъ, и въ Ісвангліяхъ, и въ Апслхъ. и въ Псалтыри, и в Пармиѣ и въ прочіихъ книгахъ. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская* / підг. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1964. 259 с.
12. Шапов Я. Древнерусские княжеские уставы XI – XV вв. Москва : Наука, 1976. 240 с.